

EGY VILÁGVÁROS MARGÓJÁN – PESTHIDEGKÚT

A Budai-hegység által övezett Hidegkúti-medence őstörténetét régészeti leletek sora igazolja. A Fazekas- és Remete-hegy barlangjaiban a kőkor, majd a bronzkor embere is otthonra talált, később a völgyben a kelták telepedtek meg, az utánuk jövő rómaiak pedig utat építettek a mai Hármashatár-hegyen át Aquincum felé.

Mindazonáltal számunkra Hidegkút története az első írásos emlékekkel kezdődik, ez pedig IV. Bélának 1255-ben kelt oklevele, amely szerint birtokcsere eredményeként Hidegkút a Margit-szigeti domonkos apácák tulajdonába került.¹ A tatárjárás után, midőn a budai várhegyen megépült a vár, s Buda királyi központ lett, a környék falvaiban az udvartartást kiszolgáló várnépek telepedtek meg, így a szomszédos Nagykovácsiban a királyi fegyverkovácsok, Solymáron a királyi solymászok. Hidegkút azonban nem az itt élő hadizenesézekről, azaz királyi trombitásokról² kapta nevét, hanem jó és bővizű forrásáról,³ ez is azt bizonyítja, miszerint a hely már jóval korábban lakott település volt.

A középkor évszázadai alatt Hidegkút lakói Budával tartottak fenn közvetlen kapcsolatot, s ehhez a mai Hűvösvölgyön keresztül vezető utat használták.⁴ A XVI. század első felében a Podmaniczky család birtoktestéhez tartozott Hidegkút.⁵ Buda elfoglalása (1541) után a budai szandzsák részeként az egykor virágzó településen öt,

1 TOPERCZER 9–49. p. Tartja magát az a legenda is, hogy az államalapító Szent István az ellene lázadó Koppány pogányságra hajló, s ezért szolgására vetett magyarjait száműzte Hidegkút területére.

2 ZOLNAY 1977. 235–239. p.; BP. TÖRT. II. köt. 27. p.

3 A néveredethez fűződő, s azokat magyarázó legendákat közli TOPERCZER 7–9. p.

4 Ez az út – ma: Hidegkúti út – mind a mai napig az egyetlen, amely szinte köldökzsinórként kapcsolja a fővároshoz a települést.

5 Podmaniczky Mihály, a királyi testőrök kapitánya elesett a mohácsi csatában, s mivel nem voltak fiúgyermekai, testvére, Podmaniczky István nyitrai püspök örökölte – többek között – Hidegkutat is. Ő is részt vett a mohácsi csatában, de szerencsésen megmenekült. S mert az esztergomi érseki szék megüresedett, ő pedig a legidősebb volt az élő püspökök között, ő koronázta meg Szapolyai János királyt, majd átállt Habsburg Ferdinánd pártjára, s őt is megkoronázta. 1528 körül odahagyta a püspökséget, s kétszer nősült. Házasságaiból azonban nem származott utód, így Hidegkút birtoklásáért 1686 után testvérének, Mihálynak leányági leszármazottai jelentkeztek.; BP. TÖRT. II. köt. 35. p.; TOPERCZER 55. p.

tíz, majd tizenkét családfőt írtak össze a török adólistákon. A település 1682-től, a fel-szabadító harcok kezdetétől lakatlan pusztává vált, s maradt a XVIII. század első év-tizedéig.⁶ 1686 után fegyverválság jogán jutott Hidegkút birtokába Kurz János Ignác báró, királyi kamarás⁷, aki a Fekete-erdőből, a Rajna vidékéről, illetve Ausztriából⁸ érkező telepesekkel kötött szerződést 1711. július 5-én.⁹

A tizenegy szerződő családfő szigorú, de nem teljesíthetetlen feltételeket írt alá: pontosan kijelölt határok között annyi földet kaptak, amennyit ki tudtak irtani.¹⁰ Három évig csak a kilencedet fizették, három év elmúltával pedig már adót is: minden ház után hat, minden lakos után két guldent. Házanként két-három disznót ingyen makkoltathattak az uraság tölgyesében. Ha szőlőültetésre vállalkoztak, hét év elteltével fizették a tizedet. Szabadon nem költözhetek, ha valamelyikük mégis menni akart, a földesúr beleegyezése és a költözési költség lefizetése mellett megfelelő munkaerőt, azaz helyettesítést kellett biztosítani.

Új hazájuk, illetve lakóhelyük szűk határa vagyonosodásra kiugró lehetőséget sem nekik, sem utódaiknak nem biztosított. A földművelés korlátozott, legelőjük kevés, rétjük nincs – nagyarányú állattartásra nem gondolhattak.¹¹ Óbuda és Buda közelsége azonban elősegítette boldogulásukat: a zöldség, a burgonya, a gyümölcs, a tejtermék, tojás jó piacot talált a városokban, s a budai vámsorompó sem jelentett akadályt, hiszen számos, a hegyen át az óbudai piacra vezető gyalogösvényt ismertek. A szőlő nem igazán e vidékre való, s a belőle nyert bor mennyisége olyannyira nem volt számottevő, hogy a határban még présházak és pincék sem épültek.¹² Hidegkút később sem sorakozott fel a Buda környéki borok jó hírét növelő községek sorába.

A lakosság lélekszáma csak lassan növekedett,¹³ s még ezt a lassú növekedést is pestisjárvány akasztotta meg 1739-ben. Az úrbérrendezés idején, 1767-ben 71 telkes jobbágyot és 54 zsellért írtak össze. Az egész telkes jobbágyra megállapított 40 napi

6 TOPERCZER 60–61. p.

7 Kurz János Ignác halála után felesége a falu földesura. Lásd BFL IV. 1006. l. sz. n. Az ő halála után a Podmaniczkyak leányági örökösei jelentkeztek Hidegkút birtokáért. Lásd 4. sz. jegyzet.

8 Tehát a svábok elnevezés ez esetben gyűjtőnév/fogalom, valójában nem fedi a hidegkúti németek származását.

9 A szerződést közli TOPERCZER 70–71. p.

10 Éppen azért nem lehetett osztályozni a jobbágyok által bírt földek minőségét, mert irtásokról volt szó. BP. TÖRT. III. köt. 92. p.

11 Helyzetük könnyítésére a határ kiigazításáért pert indítottak Buda város ellen – a mai Vadaskert, illetve Petneházy-rét területét szerették volna rét és legelő céljára megszerezni, de nem sikerült. BP. TÖRT. III. köt. 92. p.

12 Uo. 302–303. p.

13 1787-ben 785 lélek Hidegkút lakossága, 1846-ban 1016, 1869-ben 1093 fő. BP. TÖRT. III. köt. 300–301. p. és IV. köt. 189. p.

igás robotot csak azért nem teljesíthették, mert egészelkes egy sem akadt közöttük,¹⁴ így a féltelkesekre előírt 25–26 napos igás és a zsellérekre kirótt 20–21 napi gyalog robottal tartoztak. A jobbágytelek aprózódására beszédes adat, hogy 1787-ben, a II. József-kori népszámláláskor már csak 64 fő a telkes jobbágyok száma, ezzel szemben a zselléréké 113 fő.

Hidegkút történetében a XVIII–XIX. századot a békés gyarapodás és építkezés két évszázadának tekinthetjük. Ez alatt az idő alatt a német ajkú katolikus lakosság zavartalanul őrizhette nyelvét, kultúráját, alakíthatta ki szokásait. A közigazgatás élén a bíró állt, akit a – helyi viszonyok között jómódúnak számító – családok adtak. A közigazgatás szakszerűségéért a jegyző felelt, s a község megbecsült tagja volt a tanító, az orvos, a pap.

A felépített, a megteremtett anyagi javakat 1840-ben tűzvész pusztította. A természeti csapások azonban az idők folyamán kiheverhető, pótolható veszteségeknek bizonyultak: az első telepéseknek ma is élnek leszármazottai Hidegkúton, s a tűzvészben a fél faluval együtt leégett templom¹⁵ is újjáépült a házakkal együtt.

Buda városához Hidegkút nemcsak a megélhetés, hanem a vallás révén is szorosan kötődött. E kötődésnek egy sajátos elemét őrizte meg számunkra a krónika: a XVIII. század folyamán a jezsuiták vízivárosi Szent Anna templomának húsvéti passiójátékában közreműködő hidegkúti parasztok alakították a pribékeket. A krónika szerint olyan jól játszották szerepüket, hogy a Krisztust alakító budai polgár ugyancsak megszenvedte a Vízivároson át a Várba felmenő, majd a Vízivárosba visszatérő körmenetet.¹⁶ A római katolikus vallás fontos szerepet töltött be a lakosok életében és Hidegkút természeti adottságainak felfedezésében, hírének elterjedésében. A mai Máriaremetén az 1800-as évek elejétől vált egy kis kő kápolna¹⁷ a Kisasszony-napi (szeptember 8.) búcsújárók céljává, a XIX. század végére pedig messze földön híres búcsújáró hely lett, kegytemplommal.¹⁸

Nincs adatunk arról, hogy az 1848–49-es forradalom és szabadságharc mennyiben érintette a lakosságot. Arról viszont van, hogy Hidegkút 18 nemzetőrét az óbudai zászlóaljba sorozták be; s hogy 1848. december végén a visszavonuló honvéd csapatrészek,¹⁹ majd a Buda ostromára vonuló Görgei Artúr feldunai hadseregének III. had-

14 1770-es adat.

15 A templom középkori alapokra épült 1736-ban, főoltára és barokk szószéke 1760-ra készült el.

16 BÁLINT 1989. 254–255. p.

17 A kápolna helyén épült fel 1898-ban a templom; egy év múlva szentelték fel. TOPERCZER 134–135. p.

18 A reformkori Regélő egy 1843-as számában Garay János emlékezett meg arról, hogy a „Zugligeten túl mintegy félóránnyira fekvő, a fővárosiaktól bucsú idején kívül is igen látogatott »Remete Mária«, mellynek búcsújárója sok mások felett a nem-búcsújárókra is azért nevezett, mivel az egy igen népes és festői népinneppel szokott össze köttetni, – lipótmézeivel.”

teste Knezić tábornokkal az élen 1849. április végén a községen vonult keresztül; májusban pedig a falun át vontatták állásaikba a Komáromból hozatott nehéz ostromágyúkat.²⁰ Jókai Mór a Várba hetivásár alkalmával tojást, zöldséget, vaját szállító hidegkúti parasztok alakját örökítette meg legnépszerűbb regényében, a szabadságharcot idéző *A kőszívű ember fiaiban*.²¹

A XX. század küszöbére érkezve Hidegkút továbbra is teljes egészében agrárnépességű volt,²² a lélekszám 1900-ban is mindössze 1559 fő. Ipar hiányában a jobbára még mindig önellátó háztartások vándoriparosok munkáját vették igénybe. A szolid jövedelmet továbbra is a budai piacra szállított zöldségfélék eladása, valamint a kő- és kavicsbányászat, a mészégetés, a téglagyártás, a fakitermelés és a fuvarozás egészítették ki.

A község lakói számára a fejlődés távlatait a XIX. század végi vasútépítés sem nyitotta meg: az 1895-ben megépített esztergomi vonal²³ valójában a szomszédos Solymárt érintette, s nem Hidegkutat, pedig a XX. század küszöbén a piacozás gyalog, illetve a fuvarozás lovas kocsival már nem lehetett a fejlődés záloga. A falut a másik két szomszédtól, Nagykovácsitól és Budakeszitől hegyek zárják el, amelyek elég magasak és meredek ahhoz, hogy a rendszeres kapcsolat kiépítését és megtartását gátolják. Hidegkút azonban nem is a környező, hozzá hasonló adottságokkal rendelkező községekhez gravitált, hanem a fővároshoz, Budapesthez, pontosabban Budához. (Ezt a tényt azért kell hangsúlyozni, mert Buda városa nem jelentett olyan erős vonzerőt a Buda-környéki településekre, mint Pest a maga környezetére. Sőt, magára Budára is nehezen, és Pesthez viszonyítva későn telepedett ipar. Ami meghonosodott, az is Dél-Budát érintette: Budafokot, Nagytétényt, s nem az északi régiót. Hidegkút tehát ipari elővárosa sem lehetett Budapestnek, bár a távoli gyáripár felszívta a jelentkező helyi – igen csekély – munkaerő-felesleget.)

A természeti környezetet a XIX. század második felében a városi polgár egyre divatosabbá váló kiránduló kedve népszerűsítette. Most már nem csak a község lakói keresték fel a várost, hanem fordítva is megtörtént. Innen csak egy lépés, hogy a városi lakos felfedezze, nemcsak kirándulni, hanem kiköltözni is érdemes Hidegkútra. Vagy úgy, hogy csak nyaralót épít, vagy úgy, hogy állandó lakhelyül választja. S amiért különösen kedvet kaphatott, az nem más, mint az olcsó ingatlanszerzés lehető-

19 Az ezt megörökítő emléktáblát 1928-ban a Hadimúzeum kezdeményezésére az akkori községháza bejárata felett helyezték el. (Hidegkúti út 216. sz.) Tekintettel az épület romló állapotára, az emléktáblát 1994-ben az ófalui templom falára helyezték át. TOPERCZER 107. p.

20 AGGHÁZY I. köt. 151–152., 155–157., 261. p.

21 JÓKAI 1960. 453. p.

22 BP. TÖRT. IV. köt. 375. p.

23 SERES 1993. 66. p.

*Máriaremete látképe, 1940 körül
BTM Kiscelli Múzeum Fényképtár
Ltsz: 62. 161*

sege és a városi közterhektől való megmenekülés. Éppen ezért nem a vagyonosok²⁴ jöttek Hidegkútra, hanem a kistisztviselők, kishivatalnokok,²⁵ akik nem akartak letelepedni, gazdálkodni, s kivenni részüket a helyi közterhekből. Munkahelyük, s így megélhetésük továbbra is a fővároshoz kötötte őket. Megjelenésükkel azonban lassan elindult az a folyamat, amely a XX. század elejétől Hidegkút nemzetiségi összetételét megváltoztatta. Ez azonban nem azt jelentette, hogy Ófalu kevert lakosú községgé vált, hanem azt, hogy körülötte, 2-3 km távolságra magyarok lakta, szerény léptékű, villanegyednek nem igazán nevezhető telepek jöttek létre: Hársakalja (3 km),

24 A jómódú fővárosi polgár számára a XIX. század második és a XX. század első felében a budai hegyvidék még elég lehetőséget kínált az építkezésre a város határán belül.

25 A községben 1908 óta folyó parcellázások és házépítések következtében a fővárosból nyugdíjas tisztviselők, családos katonatisztek, hivatalnokok, tanítók, tanárok, ügyvédek, mérnökök, iparosok, kereskedők, rendőrök, postások, gyári munkások vásároltak telket és kívántak itt építkezni. BFL V. 708. a, 1908-tól folyamatosan.

Széphalom (3 km), Várhegy (2 km), Máriaremete (0,6 km), Remetekertváros (3 km), Szögliget (1,5 km), Erzsébettelek (1,5 km), Kővár (2 km).²⁶ A „telepiek” kiköltözésével a polgárosult életvitel iránti igény is megjelent a községben, amelyhez szorosán hozzátartozott a gyermekek iskoláztatása, s az egyesületi szerveződés az érdekek képviselőjére, a művelődés ápolására.²⁷

Pesthidegkút lakosságának száma 1890 és 1941 között meghatszorozódott, ám ez a növekedés nem a helyi lakosság és a fővárosból kiköltözők „érdeme”, hanem – az I. világháború után – Trianon következménye: az elcsatolt országrészek menekültjei közül számosan találtak itt otthonra. E folyamatok együttes eredményeként változott meg végérvényesen a nemzetiségi arány Pesthidegkúton, s tolóddott el a magyar ajkú lakosság javára: 1920-ban 1329 magyar, 1861 német élt a községben. 1927-ben a 3263 lakosból 1697 fő lakott Ófaluban, 1584 fő a telepiek száma.²⁸ 1938-ban már több mint hétezer lélek élt Pesthidegkúton: 80%-a magyar, 20%-a német.²⁹

Ófaluban kezdetben a kornak megfelelően és színvonalon az alapfokú oktatásból is csak a legszükségesebbeket tanították. A XIX. század elején 128 hat-tizenkét éves gyermek közül alig negyven járt iskolába, a tanév mindössze három-négy hónapig tartott, többnyire télen, amikor nincs munka a földeken, hiszen ezek a gyermekek korán kezdtek dolgozni, a tanító pedig kántor, községi jegyző, harangozó is volt egy személyben. A század második felében javult valamelyest a helyzet: 1881-től az egyházi mellett állami elemi iskola működött Hidegkúton, 173 tanulóból 172 fő német (az egyetlen magyar ajkú Szunyogh Miklós földesúr gyermeke).

Először csak a fiúkat és lányokat választották szét, majd az osztatlan tanítás szűnt meg. A tanulási kedv és hajlandóság a nyári munkák idején lanyhult, s a XX. század elején az is előfordult, hogy csendőri karhatalom kísérte a gyermekeket iskolába. 1884-ben megépült az ófalui iskola³⁰ két tanítólakással és két tanteremmel (a XIX.

26 A távolság Ófalu központjától számítandó; 329, 329, 359, 200, 370, 50, 38, 9 lélekszámmal.

27 A németajkú Ófaluban a századforduló után elsőként temetkezési egyesület (1903), majd önkéntes alapon tűzoltó egyesület (1910) alakult. Művelődési egyesület csak később jött létre: a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület Helyi szervezete (1928), majd Magyarországi Németek Szövetsége Pesthidegkúti helyi Csoportja (1940). A telepiek első egyesülete Máriaremetén az 1912-ben megalakult érdekvédelmi egyesület, majd 1926-ban a Pesthidegkút Villatelepeinek Kulturális és Közgazdasági Egyesülete. Még ebben az évben, a polgári értékeket nevében is felvállalva, megalakult Remetekertváros–Széphalom–Szögliget összefogásával a polgári kör. 1929-ben Remetekertváros leválva, önálló polgári kör alapszabályait dolgozta ki. Lásd BFL IV. 1427.

28 Egyéb nemzetiségiek 1920-ban: 39 szlovák, 4 rutén, 3 román, 2 horvát, 25 egyéb (?); a lakosság válás szerinti megoszlása: 3008 római katolikus, 18 görög katolikus, 144 református, 64 evangélikus, 10 izraelita, 19 egyéb. A nemzetiségi arányok változása ellenére a római katolikus vallás hegemóniája megmaradt. BFL V. 708. c. Okmánytár.

29 BFL V. 708. c. sz.n.

30 Az épület 1961-ig szolgált e célra.

Tehéncsorda Pesthidegkút környékén, 1898–1899

Müller László felvétele

BTM Kiscelli Múzeum Fényképtár

Ltsz: F.87.1458

század végére már négy tanteremmel rendelkezett). A telepen élő gyermekek számára az 1913–1914-es tanévtől, bérelt helyiségekben rendeztek be iskolát. Az egyre súlyosabbá váló gondokon az I. világháború után a Klebelsberg-iskolaprogram segített: 1926-ban Széphalom, Máriaremete kapott két-, Remetekertváros négy tantermes iskolát, 1932–1933-ban pedig megnyílt a hidegkúti polgári iskola.³¹

A XX. században Hidegkút története egyre szorosabban kapcsolódott Budapesthez. A nagyváros továbbra is piacot, az ott kialakuló gyáripár munkahelyet biztosított a lakosságnak. A helyi ipar megmaradt háziiparnak (szalmafonás), illetve a háztartások és a helyi kiskereskedelem kiszolgálójának: 1920-ban a kiskereskedők kizárólag

31 Az iskolákról részletesen TOPERCZER 87–103. p.

szatócsok (14 fő), az iparosok száma 78 fő volt. Kő- és kavicsbányászat folyt a határban, de a három bánya mindössze 3-3 munkással dolgozott. A mész, a téglá és tetőcserép „gyár” az I. világháború után nem üzemelt. Az állattenyésztés sem virágzott: a községben mindössze 155 lovat, 237 szarvasmarhát és 368 sertést tartottak nyilván.³²

A két háború közötti gazdasági válság éveiben különösen nehéz volt az élet Pesthidegkúton. Ezen időszak egyetlen, helyi munkaalkalmat kínáló lehetősége az Ófaluban épülő – valójában átépített – Klebelsberg-kastély.

Klebelsberg Kuno kultuszminiszter lakosa, de nem földesura volt a falunak. Feleségével, Botka Saroltával egy régi hidegkúti udvarházat vásároltak meg és építették át kastéllyá.³³ A számlákból, megrendelésekből, az építkezés munkanaplójából³⁴ nyomon követhető, hogy minden, az építkezéshez szükséges és szakmai ismeretet, minőséget követelő munkára a fővárosból rendeltek iparosokat, mesterembereket. A helybelieknek maradt a napszámos munka az építkezésen, a kertrendezésben, majd a kész épület takarításában. Egyetlen jelentősebb megrendelést teljesítettek helyi vállalkozók: az építési anyagokat, a követ, a homokot, meszet, cserepet fuvarozták.

A budai hegyek Pesthidegkutat megóvták a II. világháborús bombázások pusztításaitól, de éppen e viszonylagos biztonság miatt a község lélekszáma közel tízezerre nőtt. 1944 nyaratól jelentős számú német és magyar, 1944. december 25-től szovjet csapatok állomásoztak a község területén.³⁵ A lakosság ellátásáról az előljárásság gondoskodott, miközben a szovjet csapatok állomásozása azt is jelentette, hogy a helyi civilek a katonasággal együtt élték fel az élelmiszerartalékokat. Beszerzésre, utánpótlásra pedig itt, közvetlenül a budai ostromgyűrű mögött, a harcok idején nem nyílt lehetőség. Ennek ellenére ínségkonyhát is működtettek, s 1945. április 4-ig 42 500 ingyen ebédet osztottak ki. A főváros elfoglalása és a szovjet csapatok kivonulása után az előljárásság éppen azért, hogy a fenyegető éhínségnek elejét vegye, mintegy segélykiáltásként kérte Budapest közellátási kormánybiztosát, hogy Pest-

32 Lásd előző jegyzet.

33 A kastély átépítése 1923-ban kezdődött és 1926-ra fejeződött be. MOL P432. Még ez évben Klebelsberg-et a képviselőtestület egyhangú lelkesedéssel a község díszpolgárává választotta, s róla a falu főútját – korábban Budai út – nevezték el, de utcát kapott felesége, Botka Sarolta is. BFL V. 708. a. 1926. november 18. 23. sz.

34 MOL P432.

35 A faluban 1944 júniusában egy német repülő utánpótlási oszlopot, a magyar 2/I., 2/II. és 2/III. pótzászlóaljakat, majd ez utóbbiak parancsnokságait szállásolták el. A szovjet csapatok 1945. március 28-ig tartózkodtak itt. BFL V. 708. c. 5678/1944.; 44/1946. sz.

hidegkutat is kapcsolja be Nagy-Budapest élelmezési akciójába.³⁶ Egy év múlva, 1946 májusára a háborús nyomorúságot éppen hogy kiheverte a község, bár még jó ideig kísértett a háborús inség. Erre utal az előjárásnak a járási főjegyzőhöz intézett jelentése, miszerint képtelenek megakadályozni a mezőgazdasági termények mind gyakoribbá váló lopását.³⁷ A tavaszi mezőgazdasági munkákat elvégezték, a háború alatt kb. egyharmadára csökkent, legyengült állatállomány erőállapota fokozatosan javult,³⁸ s a lakosok a Vöröskereszt révén éppen hogy tudomást szereztek fogságba hurcolt³⁹ családtagjaikról, midőn sor került a kitelepítésre. Ófalu 1489, az 1941-es népszámláláskor magát német anyanyelvűnek valló lakosából összesen 1320-at telepítettek ki.⁴⁰ A pesthidegkútiaknak most sem volt szerencsájük a történelemmel: kitelepítési mentességet, mint a pilisi bányászfalvak lakossága, nem kaphattak.

A kitelepítés nemcsak Pesthidegkút–Ófalu németajkú lakossága számára jelentett mind a mai napig ki nem hevert veszteséget, de érezhetően visszavetette a falu gazdasági fejlődését és nyomot hagyott arculatán is. Az elhagyott német portákra a cseh-szlovák–magyar lakosságcsere következtében a Felvidékről, valamint az Alföldről egészen más hagyományokkal, szokásokkal, gazdálkodási ismeretekkel vagy éppen szegénységük miatt ezek teljes hiányával jöttek telepések. Sokszor kerültek önhibájukon kívül abszurd helyzetbe azzal, hogy az itt hagyott német javakból csak házat utaltak ki nekik, vagy a ház mellé jószágot – istálló, sertésól nélkül.⁴¹

36 8300 felnőtt rászoruló és 700 nyolc éven aluli gyermek ellátásáról kellett gondoskodnia az előjárásnak. Különösen a gyermekek ellátását viselte szívén, jóllehet az "orosz csapatok és parancsnokságok oly kevés tehenet hagytak meg, hogy már csak a fejlődésben visszamaradt és egy éven aluli csecsemőknek adhatunk 1-2 l tejet mindennap. Cukrot és egyéb tápanyagot általában nem tudunk juttatni a lakosságunknak." BFL V. 708. c. 44/1945. sz. 1944 őszétől a fejadag havi 3 kg kenyérliszt és 2 kg finomliszt, 60 dkg zsír – de a készletek a gabona esetében 2 hónap 18 napra, a zsír esetében 40 napra voltak elegendőek. Uo. 40/1945. sz.

37 BFL V. 708. c. 4500/1946. sz.

38 Az 1946 májusára vonatkozó havi jelentés arról számolt be, hogy már működik a bölcsőde és két óvoda, az iskolák látogatottsága megfelelő; a művelésre alkalmas szántóföldet bevetették, az egyharmadára csökkent állatállomány erőállapota zöldtakarmány „meglehetősen jó termése folytán némileg feljavult”. A község háztartását sikerült egyensúlyban tartani. – BFL V. 708. c. 4500/1946. sz.

39 Pesthidegkút háborús embervesztesége 114 hősi halott, a hidegkúti hadifoglyok száma 1946 májusában 107, a fogságba hurcolt civileké 137. BFL V. 708. c. 4470/1946. sz.

40 TOPERCZER O. szerint (73–75. p.) az első hullámban, május 7-én 1085, a másodikban, május 8-án 263 hidegkúti hagyta el szülőfaluját. A már idézett havi jelentés szerint pedig 1320 személyt telepítettek ki. A kitelepítés „minden különösebb zavarok nélkül” folyt le, a mentesítettek száma 266 volt. A kitelepítés idejére a község autonómiáját felfüggesztették, amit még júniusban sem állítottak helyre. BFL V. 708. c. 4500/1946. sz.

41 Az elhagyott „Volksbund”-javak elosztásáról Pesthidegkút Község Földigénylő Bizottsága gondoskodott a helyi Nemzeti Bizottsággal egyetértésben. A neveket, címeiket tartalmazó iratokra a szemé-

A Budapesthez való csatolás lehetősége 1942-től lebegett a fővárost körülvevő agglomerációs gyűrűt alkotó községek, városok feje felett. Akkor a pesthidegkúti előljáróság azzal érvelt az egyesítés ellen, hogy „mivel községünk közönsége nagytöbbségében kis egzisztenciákból tevődik, akiknek saját maguk által lakott családi házakon kívül más vagyonuk nincsen, s kereseti viszonyaik is olyanok, hogy létfenntartásukat éppen, hogy biztosítják. Ennélfogva községünk nagy része képtelen volna a főváros nagyobb közterheit (különösképpen pedig a közművek létesítésével kapcsolatosan [felmerülőket vállalni.]”⁴²

1949-ben ugyanezen érvek alapján utasították volna el a fővárossal való egyesítést, hiszen sem a lakosok anyagi helyzete, teherbíró képessége, sem a község fejlettségi szintje nem javult az elmúlt hét év alatt. Egy új, reális lehetőséggel bíró szempontot is beépítettek érvrendszerükbe a korszak politikai frazeológiáját felhasználva: Pesthidegkút, megőrizve önállóságát, a dolgozó nép kikapcsolódását szolgáló pihenőhely és nyaralótelep kívánt lenni. Ez az érv azonban nem hatott, s így az 1949-es esztendő a Budapesthez való csatolásra való felkészülés jegyében telt el. 1949 folyamán a főváros és a szakminisztériumok jelentések és kimutatások sorát kérte be az egyesítés előtt álló községektől és városoktól. Mindenekelőtt az 1950. évre szóló egyéves, majd az ötéves tervüket, hogy azt összhangba hozzák Budapestével. Az Építés- és Közmunkaügyi Minisztérium a Nagy-Budapesti általános rendezési terv megtárgyalására értekezletre hívta a község – legfeljebb három tagú – bizottságát. Pesthidegkutat az értekezleten Viczkó Mihály vezetőjegyző és képviselőtestületi tag képviselte.⁴³ A székesfővárosi polgármester a község háztartási költségvetését és tervét kérte be azért, hogy azt „a Nagybudapesti költségvetésbe a polgármester VI. (pénzügyi) ügyosztály” beillessze, mert „az összhangot és az egyöntetűséget biztosítani kell.” Majd pedig ugyanő kérte a község „tervmegbizottját” az augusztus 6-i értekezletre, amelynek témája „Nagy-Budapest 5 éves és 1950. évi tervberuházásainak megbeszélése.”⁴⁴

Ezek a különféle kimutatások még egyszer, utoljára értékes adatokat szolgáltatnak a még önálló községekről, városokról. Az alábbi példák azt hivatottak bemutatni, hogy Pesthidegkút esetében mennyire szerény volt a község urbanizációs „hozománya”. Valójában annak számbavétele az egyszerűbb, hogy mi nincs meg a városi lét-

lyiségi jogokra tekintettel, csak általánosságban utalok. Az iratanyag a Fővárosi Levéltárban a szabályok betartásával kutatható.

42 BFL V. 708. a. 1942. július 9. 22. kgy. sz. (Kiemelés tőlem Cz. V.)

43 Az értekezletet június 8-án tartották. V. 708. c. 3802/1949. sz.'

44 1949. június 15-én kelt utasítás. BFL V. 708. c. sz. n.

*Utca Pesthidegkúton, 1940 körül
BTM Kiscelli Múzeum Fényképtár
Ltsz: 61. 283.1.*

hez szükséges létesítményekből, illetve közművesítésből: a vezetékes vízhálózat hossza mindössze 2581 fm;⁴⁵ csatornahálózat – nincs; az úthálózat összesen 115 797 fm, ebből szilárd útburkolattal ellátott mindössze 3447 fm, makadámút 22 925 fm, kavicsos burkolatú 24 405 fm, ezzel szemben a burkolatlan úthálózat 65 020 fm-t tett ki. Nincs a községben szervezett szemétyűjtés, a háztartási szemétnek még a mennyiségét sem tudták, s ennek megfelelően nincs sem kézi, sem gépi, sem lóvontatású szemétszállító kocsis, sőt szemétkerakóhely sincs. Az utcákat csak alkalmanként locsolták, e célra 1 db lóvontatású locsolókocsi szolgált. Ennek megfelelően a „portalanított (locsolt) útvonalak” hosszát kérdő rovat is üresen maradt. Nem volt hó-taliga, s

45 A vízvezeték hosszának csekélyisége egyben válasz volt arra a felkérésre is, amelyet 1949. augusztus 4-i dátummal postáztak az eljáróság részére, s amelyben egy „intézkedési jogkörrel felruházott megbizott” kiküldését kérte a főváros tiszti főügyésze arra az értekezletre, amelynek témája „a perem városok és községek vízműveinek a székesfőváros vízműveivel történő egyesítése”.

így munkása sem. Az úttisztító munkások száma mindössze kettő, – egy megyei alkalmazásban álló törvényhatósági útőr, s egy helyi alkalmi napszámos. Pesthidegkút előljárósága az ötéves terv keretében pedig nem tervezte „köztisztasági célt szolgáló berendezések, járművek, eszközök” beszerzését.⁴⁶

A főváros oktatási osztálya részére készített jelentés⁴⁷ Pesthidegkút iskoláinak állapotát mutatta be a testnevelés oktatása és a sportolási lehetőségek szempontjából, s egyúttal – éppen a hiányok pótlására – felsorolta szükségleteit. A község iskoláiban nem volt tornaterem. Udvara mindegyik iskolának volt, de „tekintve, hogy lejtősek, kavicsosak, még arra sem jó, hogy egyszerűen játszanak rajta a gyermekek” – s miután nem volt tornaterem, érthető, hogy legalább egyet kértek teljes felszereléssel⁴⁸ az általános iskola felső tagozata részére. A hidegkúti tanuló ifjúság testnevelését és sportolását azonban valójában egy központi fekvésű sporttelep oldhatta volna meg, korszerű öltözővel, hideg-melegvizés zuhanyozó helyiségekkel, röplabda és kézilabda pályával, futballpályával, futó- és ugrópálya kialakításával. S mivel az ötéves terv keretében középiskolát szerettek volna létesíteni, uszodát is kértek a sportpálya mellé.⁴⁹

Pesthidegkutat 1950. január 1-től az 1949. évi XXVI. törvénycikkkel a fővároshoz csatolták. Az egyesítés azonban egyik fél számára sem járt előnyökkel, sőt, inkább kölcsönös hátrányokat eredményezett. Pesthidegkút gondjai nem oldódtak meg Budapesthez csatolásával, hanem konzerválódtak. Jóllehet az ötvenes évek népgazdasági rendszerében a lakosságot már nem terhelték adók és közműdíjak, de a fővároshoz tartozva az immár közös költségvetésből nem futotta a súlyos hiányosságok felszámolására. Nem épült ki korszerű út- és csatornahálózat, a vezetékes ivóvíz-hálózat kiépítésére is csak a hatvanas évek második felében, a lakosság jelentős anyagi áldozatvállalásával került sor. Korszerű, újonnan épített általános iskolát 1963-ban kapott a község.

Az egyesítéssel még a közigazgatás sem tudott mit kezdeni, amit szinte jelképesen kifejez az a tény, hogy Pesthidegkút, jóllehet közigazgatásilag Budapesthez tartozott, nem a főváros II., hanem csak II/a kerülete.

46 Nagybudapest megvalósításával kapcsolatban alakult közüzemi albizottság és Budapest Székesfőváros Köztisztasági Hivatalának kérdőívére adott válaszok. 1949. május 23. BFL V. 708. c. sz. n.

47 BFL V. 708. c. 5278/1949. sz. A továbbiakban ezt a jelentést ismertetjük.

48 A tornaterem felszerelését tekintve kértek: bordásfalat, svéd padokat, korlátot, nyújtót, mászópóznát és mászókötelet, football, kézi- és röplabdát, súlygolyót, gerelyt és diszkoszt, ugrórudat, ugrómércét, bőrlabdákat, 25–30 pár buzogányt, vívókardokat sisakkokkal, bandázst és kesztyűt, pingpongasztalt felszereléssel együtt, korcsolyákat, hoki ütőket, sí-felszerelést, birkózószőnyeget, bokszkesztyűket. (!)

49 A községi tanítók közreműködésével kidolgozott és az előljáróság által híven közvetített szép terv mind a mai napig nem vált valóra.

Források

- BFL* *Budapest Főváros Levéltára*
- IV. 1006. 1. Buda sz. kir. város levéltárának iratai. Buda városi Kamarási Hivatalának iratai
- IV. 1427. Az 1949. Évi XXVI tc. alapján Budapesthez csatolt községekben és megyei városokban működött egyesületek alapszabályainak gyűjteménye
- V. 708. a. Pesthidegkút nagyközség iratai. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek
- V. 708. c. Általános közigazgatási iratok
- MOL P* *Magyar Országos Levéltár. Családi levéltárak.*
- 432 A Klebelsberg-család levéltára

Irodalom

- AGGHÁZY Aggházy Kamil: Buda ostroma 1849 május 3–21. I–II. BFL, Bp., 2001. 1. kiad.
- BÁLINT 1989. Bálint Sándor: Karácsony, húsvét, pünkösd. Bp. 1989.
- BP. TÖRT. II. köt. Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. (Szerk.: Gerevich László, Kosáry Domokos, írták: Kubinyi András, Gerevich László, Fekete Lajos, Nagy Lajos). Bp., 1973. (Budapest története II. köt.)
- BP. TÖRT. III. köt. Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. (Szerk.: Kosáry Domokos, írta: Nagy Lajos és az I/4. fejr. Bónis György). Bp., 1975. (Budapest története III. köt.)
- BP. TÖRT. IV. köt. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig. (Szerk.: Vörös Károly, írta: Spira György, Vörös Károly). Bp., 1978. (Budapest története IV. köt.)
- JÓKAI 1960. Jókai Mór: A kőszívű ember fiai. Bp., 1960.

- SERES 1993. Seres István: Solymár története és néprajza. Solymár, 1993.
- TOPERCZER Toperczer Oszkár: Pesthidekút. Helytörténeti barangolások – A kezdetektől 1945-ig. Bp. é. n.
- ZOLNAY 1977. Zolnay László: A magyar muzsika régi évszázadaiból. Bp., 1977.

Viktória Czaga

On the Margin of the Metropolis – Pesthidegkút

Hidegkút, (meaning: 'cold well'), laying in the neighbourhood of Buda, the medieval Royal seat, was named after its spring abounding in fresh water. It is first mentioned in a charter from 1255. After 1451 it became desolated. After the liberating fights of the 17th century, the reoccupation of Buda from the Turks gave way to new life. On 5th July 1711 the landowner, Kurz János Antal, royal chamberlain, made a treaty with German settlers to cultivate the land.

The narrow boundaries of the new homeland did not give an opportunity for exceeding wealth for the families called 'Sváb's (Swabians), or for their descendants, but the 18th and 19th centuries were the time of peaceful prosperity, when they could live out their customs and culture.

Even at the beginning of the 20th century the main bulk of the population remained agrarian. Their number was 1559. Their moderate income from selling vegetables and fruits at the marketplace of Buda was completed by mining stone, burning lime, making bricks and transportation.

Between 1890 and 1941 the number of its inhabitants sextupled, the growth being partly the consequence of people migrating from the capital and the outcome of the Trianon Peace Treaty after World War I.

The removal of the population after the World War II effected a loss for the the German-speaking inhabitants of Pesthidegkút which could not have been recovered since then and it has also retarded the development of the village. The deserted German households were given to people removed from Czechoslovakia.

The community heading for a slow development rejected the idea of uniting with the capital. Nevertheless it was worked out, but it did not bring about advantages for either party – it resulted mutual disadvantages. The problems of Pesthidegkút, the development of its road-network and infrastructure, were not solved by joining the settlement to Budapest, they were preserved.

RÁKOSLIGET KRÓNIKÁJA 1899–1949

A kiegyezést és az 1873. évi városegysítést követően az ipari fejlődés különösen a fővárosban és annak környékén vált még intenzívebbé. Az új ipari létesítmények egyre több munkást foglalkoztattak, azonban a munkalehetőségek gyors növekedését nem követte kellő ütemben a munkáslakások számának gyarapodása.

A fővárosi tanács megalakulásától kezdve kiemelkedő feladatának tekintette a munkások lakáshelyzetének megoldását. 1883-ban dr. Neményi Ambrus¹ – a fővárosi törvényhatóság lakásügyi kérdésekkel foglalkozó tagja – könyvet is írt erről a témáról: „El kell távolítani fővárosunk fényes köntöséről azon fekete foltokat, melyek azt éktelenítik, az állandó lakásszükséget állandó lakáskrizissé elfajulni nem szabad engedni.”² 1884-ben, egy szabályrendelet tervezetében részletesen leírta a fővárosba történő bevándorlást, az ide vándorlók lakáshelyzetét, de igazából csak az 1892-es kolerajárvány fordította először a kormányhatóságok figyelmét a budapesti lakáshelyzetre. A kezdeti ijedtség – miszerint a túlszűfolt lakásokban és egészségtelen pincékben lakó munkástömegek megfertőzhetik a jó körülmények között élő, módosabb embereket – a járvány elmúltával megszűnt. Csupán egy speciális lakásstatisztika maradt meg, melynek elkészítését Hieronimy Károly belügyminiszter rendelte el. Ennek birtokában szervezett Gerlóczy Károly alpolgármester egy bizottságot a túlszűfolt munkáslakások megszüntetésére vonatkozó javaslatok kidolgozására.³

Miután a fővárosnak nem volt pénze a lakáskérdés hathatós megoldására, olyan társadalmi szervezetek alakulását pártfogolták, melyektől segítséget lehetett várni. Erre a következő lehetőségek nyílhattak:

- alapítványok által épített lakások (hazánkban erre nem volt példa);

1 Országgyűlési képviselő, a Pesti Napló főszerkesztője.

2 Idézi HUZLICSKA I. köt. 13/a. p. A helytörténeti gyűjtemény őrzi Huzlicska Károly nyugalmazott mérnök 1975-ben írt kéziratot visszaemlékezéséről, melyben apjának, Huzlicska Sámuelnek, Rákosliget egyik alapítójának, a helyi vízvezetékrendszer megalkotójának állított emléket. Huzlicska négy A/4 méretű spirálfüzetben jegyezte fel emlékeit. A jobb oldali lapokon olvasható a település története, baloldalon a kiegészítések. A jelzetekben szereplő oldalszámok a jobboldal esetében folyamatosak, baloldalon /a-val jelöltek. Rákosmenti Helytörténeti Gyűjtemény (RHGY) ltsz. II. 80. 7. 1–2.

3 Uo. I. köt. 14.; 21. p.